

CZU: 94(498.7)“1868/1914”

[https://doi.org/10.59295/sum10\(180\)2023_02](https://doi.org/10.59295/sum10(180)2023_02)

EVOLUȚIA RAMURII INDUSTRIALE ÎN BASARABIA (1868-1914): PROVOCĂRI ȘI REALIZĂRI

*Andrei EMILCIUC,**Universitatea de Stat din Moldova*

În studiul de față ne propunem să analizăm cum s-au răsfrânt diferite provocări asupra evoluției ramurii industriale în Basarabia în perioada 1868-1914 și să apreciem realizările acesteia în comparație cu alte regiuni învecinate ale Imperiului Rus. Materialele cercetate ne permite să afirmăm că întreprinderile industriale din Basarabia au cunoscut în anii '60-'90, comparativ cu perioada anterioară, o anumită dezvoltare, care însă nu a fost suficientă pentru a face față cererii existente pe piața internă și capacităților de producție agricolă a guberniei. Dezvoltarea industrială, cu ritmurile modeste arătate, nu era totodată generată de politicile imperiale ruse din domeniu. Mai degrabă ele reflectau gradul de integrare a regiunii în economia europeană și modernizarea instituțională generată de acest proces. În virtutea lipsei sprijinului din partea statului rus, decalajele față de ritmul și exigențele vest-europene ale procesului de producție au continuat să se acumuleze, contribuind la aprofundarea caracterului periferic al economiei provinciei, atât în cadrul Imperiului Rus, cât și la nivel european.

Cuvinte-cheie: *Basarabia, bresle meșteșugărești, capital industrial, fabrici, muncitori, producție industrială, uzine.*

THE EVOLUTION OF THE INDUSTRIAL SECTOR IN BESSARABIA (1868-1914): CHALLENGES AND ACHIEVEMENTS

In the present study, we aim to analyze how different challenges affected the evolution of the industrial branch in Bessarabia during the period 1868-1914, and to appreciate its achievements in comparison with other regions of the Russian Empire. As a result of the researched materials, we conclude that the industrial enterprises of Bessarabia experienced a certain development in the named period, compared to the previous period, which, however, was not sufficient to cope with the existing demand on the domestic market and the agricultural production capacities of the governorate. Industrial development, with the modest rates shown, was not, in fact, generated by the Russian imperial policies in the field. Rather, they reflected the degree of integration of the region into the European economy and the institutional modernization generated by this process. The gaps with the Western European pace continued to accumulate, contributing to the deepening of the peripheral character of the province's economy, both within the Russian Empire and at the European level.

Keywords: *Bessarabia, craft guilds, industrial capital, factories, workers, industrial production, plants.*

Introducere

Necesitatea dezvoltării industriei era bine conștientizată de autoritățile imperiale ruse din secolul al XIX-lea. Încă din 1822 acestea adoptaseră un tarif vamal aparent protecționist-prohibitiv, care impunea taxe vamale ridicate, sau chiar interdicții, la importul produselor industriale. Tarifal vamal rus din 1850, aplicat din 1 ianuarie 1851, a vizat, însă, atenuarea tendințelor protecționist-prohibitive. Faptul că această schimbare venea într-o perioadă în care în statele vest-europene își revizuiseră tarifele protecționist-prohibitive la importul cerealelor, denotă clar că, de fapt, politica comercial-vamală promovată de autoritățile imperiale ruse era una prioritar mercantilistă, iar protejarea industriei avea, de fapt, o însemnătate secundară. În ceea ce privește principalele bunuri de import (țesături de bumbac, vopsele, echipamente), taxele aferente acestora au scăzut drastic. Tarifal din 1850 a marcat începutul liberalizării politicii comercial-vamale, care se va accentua prin tarifele din 1857 și 1868. Tarifal din 1857, adoptat pentru creșterea veniturilor vamale și pentru a atenua sistemul prohibitiv, a stimulat dezvoltarea comerțului liber în detrimentul stimulării industriei. Ulterior, în 1859 și 1861 au fost făcute două majorări de 10% la ratele tarifare din 1857. Totuși, taxa vamală medie, care în anii 1850-1852 se ridica la 34% din prețul mărfurilor de import, în 1862 nu depășea 16% [1, p. 101].

Abia un ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, schimbările ce au loc în acest plan în Europa determină

și Imperiul Rus să-și revizuiască politica tarifară. Noul tarif protecționist din 1891 a crescut de la două la zece ori taxele vamale pentru multe articole industriale, în comparație cu tariful din 1868. Un tarif vamal și mai protecționist a fost stabilit de rescriptul imperial din 1 iunie 1893, în virtutea faptului că la 1 februarie 1892 a fost încheiat un acord comercial între Germania, Austria-Ungaria, Suedia și Belgia, în baza căruia Germania a introdus clauza națiunii celei mai favorizate, în principal asupra mărfurilor care alcătuiau articolele principale ale exportului Rusiei. Exportul rus către Germania a fost plasat în condiții foarte nefavorabile în comparație cu statele indicate mai sus. Rusia a luat o decizie de a introduce, pe lângă tariful general existent pentru comerțul european, un al doilea tarif, cu taxe sporite față de primul, iar acesta din urmă era destinat acelor țări care nu acordau Rusiei drepturile națiunii celei mai favorizate. În 1893, guvernul rus a emis Legea privind tarifele vamale duble pentru acele țări care nu ofereau condiții preferențiale pentru importul și tranzitul mărfurilor rusești. Totuși, în urma unor negocieri, în 1894 a fost adoptat un tarif vamal, dezvoltat în comun de Germania și Rusia, care introducea tarife vamale de import reduse pentru Germania, Franța și alte țări. Astfel, politica vamală rusă s-a caracterizat prin respingerea principiului strict urmărit al autonomiei vamale și tarifare [2, p. 109-110].

Politica comercial-vamală mercantilă accentua decalajele care se acumulasera între Imperiul Rus și statele vest-europene, fiind vizibile mai ales în ceea ce privește ramura industrială. Produsele industriale ruse banale nu puteau face concurență celor din Occident, mai ieftine și mai calitative, datorită unui proces de producție mai avansat. În Basarabia situația era agravată de faptul că autoritățile țariste percepeau provincia drept o regiune periferică, pentru care investițiile nu erau prioritare. Constituind doar o sursă de completare a veniturilor imperiale, provincia nu a beneficiat de un regim special de consolidare organizațională a formelor de producție. În studiul de față ne propunem să analizăm cum s-au răsfrânt aceste provocări asupra evoluției ramurii industriale în Basarabia în perioada 1868-1914 și să apreciem realizările acesteia în comparație cu alte regiuni învecinate ale Imperiului Rus.

Material și Metodă

Materialul utilizat la elaborarea studiului provine în special din surse oficiale, în special din anuare statistice publicate de autoritățile regionale/guberniale, în baza rapoartelor anuale pregătite de acestea pentru prezentarea autorităților imperiale de resort. Pentru realizarea obiectivelor trasate am aplicat metodele clasice din domeniul istorie. Pentru analiza documentelor am apelat la metoda analitică și cea a sistematizării, pentru stabilirea legăturilor dintre evenimentele, fenomenele și procesele din trecut am recurs la metoda istorică, comparativă, cronologică, a inducției și deducției. În lucrare am utilizat activ metodele matematice de analiză a datelor statistice pentru a putea oferi aprecieri ale evoluțiilor cantitative și valorice ale industriei Basarabiei în comparație cu guberniile învecinate ale Imperiului Rus.

Rezultate și Discuții

Prevederile reformei agrare, aplicate în Basarabia începând cu 1868 au fost gândite, de fapt să deposeze țărani, deoarece aceștia erau împroprietăriți cu loturi mai mici decât dețineau în posesiune anterior. Mai mult, până la răscumpărarea impusă a pământului, țărani au continuat, pe lângă renta de răscumpărare, să presteze boierescul în muncă timp de doi ani, dar și să achite prestații în bani, a căror quantum era fixat pentru următorii 20 de ani. Acest lucru avea menirea să ruineze și să deposeze, de fapt, o bună parte a țăranilor de pământ, pentru a elibera o masă ieftină de muncitori pentru necesitățile dezvoltării industriei.

Ca urmare, în perioada de referință se largesc ramurile existente ale producției industriale, apar unele ramuri noi. Crește substanțial nivelul de dezvoltare industrială. Industria își întărește principiile capitaliste de organizare, se îmbunătățește dotarea tehnică a întreprinderilor industriale. O parte din întreprinderile mecanizate au evoluat din ateliere meșteșugărești și manufacturi locale. O altă parte au apărut ca rezultat al expansiunii capitalului industrial rusesc spre periferiile imperiului. Principalele ramuri industriale erau cea alimentară și cea ușoară. Perioada de după 1861 se caracterizează printr-o creștere relativ înaltă a producției industriale. Dacă în perioada 1861-1870 ponderea întreprinderilor industriale de tipul fabricilor și uzinelor în numărul total de întreprinderi alcătuia 7%, atunci în perioada 1891-1900 acesta a atins 62%, iar numărul muncitorilor angajați a crescut în această perioadă de la 2,8 mii la 5,6 mii, adică s-a dublat [3, p. 109-110].

Are loc creșterea, cu unele fluctuații, a numărului de întreprinderi mici, aproape în toate ramurile de producție. Totuși, sursele continuă a indica și cataloga diferit fabricile și uzinele ce funcționau în Basarabia. Statistica oficială indică pentru 1861 înregistrate 539 de fabrici și uzine, dintre care doar două nefuncționale, iar volumul de producție se ridică la 1.012.557 ruble [4, p.58-63]. Îndeosebi a crescut numărul de întreprinderi de fabricare a uleiului vegetal (de la 3 în 1865 la 370 în 1899), de producere a ceramicii (de la 13 la 316), de fabricare a cărămizii și țiglei ceramice (de la 23 în 1861 la 93 în 1899), de producere a pânzei (de la 2 în 1865 la 8 în 1899), de prelucrare a peștelui (de la 13 în 1880 la 45 în 1899, pe semne pe seama celor trei județe reanexate în 1878). În anii 1891-1900 numărul de fabrici și uzine înregistrate în județele Basarabiei a variat între 708 în 1895 și 1.065 în 1899, în total în acești ani fiind eliberate 7.855 certificate pentru întreprinderi industriale, sau în medie 7.186 pe an. Volumul producției acestora s-a ridicat la 7.079.200 ruble, sau 707.290 ruble anual. Numărul mediu de lucrători antrenați în procesul de producție se ridică anual la 2.746 persoane [5, Приложение № 10-a].

A crescut substanțial volumul valoric al produselor fabricate. Dacă în 1870 au fost produse mărfuri în sumă de 326,4 mii ruble, atunci în 1903 – în sumă de 1.993 mii ruble, sau de șase ori mai mult. Crește rolul întreprinderilor mici în ponderea produselor de construcție: dacă în 1885 întreprinderilor mici le aparținea 20% din producția întreprinderilor de prelucrare a lemnului, de producere a pietrei de construcție, de producere a fontei, și cărămizii, atunci în 1903 – deja 70%. Are loc aprofundarea specializării în producția industrială, dar și apariția noilor ramuri de producție. Dacă în 1870 existau 10 astfel de ramuri, atunci în 1899 – 21. Sporește și numărul de muncitori încadrați în întreprinderile mici. Dacă în 1870 în cadrul întreprinderilor mici erau încadrați 2.126 muncitori, atunci în 1880 – 2.564, în 1899 – 3.857, înregistrându-se o creștere de 1,5 ori pe parcursul a acestor trei decenii. Totodată unele ramuri dispar, precum cea de fabricare a gazului de iluminat, fiind înlocuite de strungării, lăcătușării, de producere a fontei, mecanică și alte producții de acest gen, a căror pondere crește rapid. Are loc includerea pieței locale de produse industriale în sistemul pieței ruse, inclusiv în ceea ce privește piața de desfacere, de furnizare a materiei prime și a mijloacelor de producție (instrumente, strunguri, mașinării), mai ales în privința întreprinderilor de producere a fontei, de prelucrare a metalelor, a lemnului, a celor de vopsit. În unele ramuri se trece de la o producție simplă la un sistem de producție de cooperare, precum în cele de prelucrare a peștelui, a pietrei de construcție etc. În unele ramuri de producție (de producere a pânzei, croitorie, de producere a pastelor, a cărămizii și țiglei, a dulciurilor, mezelurilor, fontei) se dezvoltă producția de tip manufacturier [6, p.452].

În industria alimentară o creștere importantă o cunoaște industria morăritului. Aceasta se dezvoltă în virtutea cererii mari pe piețele externe, prin introducerea morilor pe aburi, care se concentrează în special în orașe. Anume în rândul morilor orășenești crește folosirea forței aburului. Dacă în 1871 în orașe și foburguri activau 9 mori pe aburi [7, Ведомость №6], atunci în 1900 – 45, iar în restul județului numărul acestora a crescut de la 75 la 415. Numărul de mori de toate felurile la orașe a crescut de la 295 la 522. S-a mărit mult mai substanțial capacitatea lor zilnică de producție, de la 1.346 cetverturi pe zi la 5.476 cetverturi. Chiar dacă numeric morile din mediul rural și târguri erau mult mai numeroase (7.093 în 1871 și 7.978 în 1900), cele orășenești, precum cele din Chișinău, Bălți, Soroca, Ismail, Bender, Comrat erau mult mai bine dotate tehnic și mai mari. Astfel productivitatea medie a unei mori urbane alcătuia în 1871 – 5,6 cetverturi pe zi, iar a unei rurale 2,8 cetverturi, în 1900 – respectiv 10,5 și 5,0 cetverturi [8, Ведомость № 5].

Producția industriei de băuturi alcoolice a crescut de la 830.670 vedre în 1871 la 2.989.771 vedre în 1886, chiar dacă numărul întreprinderilor rămâne practic același – respectiv 34 și 35. În anul 1900 în Basarabia activau în acest domeniu 38 de fabrici de băuturi alcoolice, realizând o producție de 42.548.738 de grade (sau 1.063.718 vedre cu tăria medie de 40%). Însă, între timp scăderea veniturilor statului a impus guvernul imperial să restabilească în 1894 monopolul de stat la vânzarea băuturilor tari, anulat în 1863. Acestea puteau fi vândute numai în magazinele deținute de stat, indiferent de întreprinderea (de stat sau privată) care le-a produs. Creșterea impozitării a determinat creșterea concentrării capitalurilor, prin excluderea producătorilor mici și mijlocii, sau înghițirea lor de către marii producători. Industria de producere a băuturilor tari se concentra în localitățile rurale, fiind îndeosebi de dezvoltată în județele Chișinău, Soroca și Hotin. La uzinele din această ramură erau încadrați în anii '90 circa 800 de muncitori. Crește numărul mașinăriilor și cazanelor pe abur, are loc perfecționarea tehnologiilor de producție. Dacă în 1859 la între-

prinderile de producere a băuturilor alcoolice funcționau 24 de cazane pe abur, atunci în 1870 – 31. Numărul mașinărilor pe abur crește de la 14 în 1870 la 29 în 1885. Puterea mașinărilor însă era una redusă, la toate întreprinderile din județul Chișinău, ea alcătuind doar 24 cai putere, cele din județul Orhei – 29 c.p., Hotin – 168 c.p., Soroca – 18 c.p. În ceea ce privește producția vinicolă, aceasta purta mai degrabă un caracter casnic (nefiind supusă de altfel restricțiilor de rând cu băuturile alcoolice tari), iar cantități importante de struguri erau prelucrate la întreprinderile vinicole din Odesa, Moscova, Sankt-Petersburg și alte orașe mari, unde vinurile erau maturate și îmbuteliate în mod industrial [7, Ведомость № 7; 8, Ведомость № 6; 9, Ведомость № 7].

O revigorare de scurtă durată o cunoaște în anii '70 – începutul anilor '80 ai sec. XIX industria de prelucrare a tutunului, în virtutea prohibiției la importul de tutun din Imperiul Otoman, impusă în timpul războiului ruso-turc din 1877-1878, care a condus la o creștere substanțială a prețului acestuia. Numărul întreprinderilor respective a crescut de la 12 în 1870 la 14 în 1881, producția acestora ajungând în 1875-1879 la 1.150.772 puduri. Ulterior industria a intrat în declin, iar producția a scăzut la 683.402 puduri în 1880-1884, 452.650 puduri în 1885-1889, 380.419 puduri în 1890-1894. Numărul întreprinderilor s-a ajuns la 7 în anul 1890, iar numărul de muncitori încadrați de la 500 la 200. Scăderea era determinată de faptul că industria tutunului din Basarabia a resimțit concurența crescândă din partea producătorilor din Taurida, Transcaucazia și Kuban. O altă cauză era faptul că marii fabricanții de tutun s-au unit în corporații și și-au sugrumat concurența. Spre sfârșitul sec. XIX, întreprinderile locale prelucrau doar o mică parte a tutunului produs în Basarabia, iar cea mai mare parte a acestuia era transportată spre întreprinderile din afara guberniei. Totuși, în procesul de recoltare și prelucrare primară a tutunului continuau a fi încadrate mii de persoane. Astfel, în anul 1900, când industria deja se afla în regres, în procesul de producere a tutunului, la recoltarea și prelucrarea primară a tutunului erau încadrate în Basarabia 202.530 de persoane, inclusiv 118.808 lucrători năimiți [10, p. 199].

Întreprinderi relativ mari din industria alimentară erau două fabrici de zahăr înființate în anul 1866 pe moșia Zarojeni, județul Hotin, de către negustorul de gilda I din Odesa, și totodată moșier și bancher în Basarabia F. Rafalovici. În anul 1871 la aceste fabrici muceau 700 de muncitori, dispunând de mașinării pe abur de 88 cai putere și realizând o producție de 63 mii puduri [11, p.11]. În anul 1874 una din fabrici, din cauza inactivității, a fost transformată în fabrică de producere a alcoolului, producția de zahăr scăzând la 20 mii puduri [12, p.8]. După moartea patronului în 1882, fabrica revine fiilor săi, care pentru a gestiona veniturile formează Societatea industrială (pe acțiuni) din Zarojeni, a cărei statut este aprobat de împărat la 15 iunie 1890 [13, Nr. 76, art. 782, p. 1976]. În anii 1890-1899 producția medie anuală a fabricii a alcătuit 109.964 puduri de zahăr granulat și 40.311 puduri de sirop de zahăr. Fabrica dispunea de 800 desetine de pământ, pe care se cultiva sfecla de zahăr, iar pentru necesitățile de producție arenda anual încă până la 200 desetine. La fabrică activau anual între 360 și 425 de muncitori [8, Ведомость № 7; 14, p. 11].

Volumul producției fabricilor de producere a băuturilor alcoolice se ridica în anul 1870 anual la circa 4 milioane ruble, a celor de prelucrare a tutunului – la circa 1 milion ruble, iar de producere a zahărului – la circa 200 mii ruble. Pe lângă acestea, în anul 1870 numărul întreprinderilor industriale în Basarabia se completa cu alte 668 fabrici și uzine, inclusiv 29 – de topire a seului, 4 – de spălare a lânii, 66 – de producere a lumânărilor, 50 – a cărămizii și țiglei, 93 – de producere a ghipsului și alabastrului, 259 – a oalelor, 67 – a pieilor, 57 – a uleiului, 1 – a macaroanelor, 5 – a pânzei, 5 – a săpunului, 1 – cașcavalului, 8 – de curățare a gazului, 22 – de vopsire, 1 – de ardere a oaselor (pentru curățarea zahărului). Producția acestora s-a ridicat la 326.400 ruble, sau în medie 489 ruble, fapt care îi determina pe contemporani să le aprecieze drept meșteșuguri casnice. Trei decenii mai târziu, în anul 1900, în Basarabia activau 1.162 de fabrici și uzine, inclusiv 231 la orașe (1.403 muncitori) și 931 în județe (4.580 muncitori), cu o producție de 1.579.380 și 1.007.476 ruble respectiv (în medie 6.837 și 1.082 ruble per unitate). După volumul producției preleva industria lemnului – 904 mii ruble, de producere a cărămizii și teracotei – 180 mii ruble, de producerea a lumânărilor – 68 mii ruble, de producere a uleiului vegetal – 36 mii ruble, de producere a pastelor – 28 mii ruble. Piscicultura se afla în evidența domeniilor statului și era arendată, fiind practică în special de velicoruși, care comercializau pește sărat, uscat și afumat [8, Ведомость №7; 11, p. 10-11; 15, p. 47].

Desigur, toate aceste evoluții aparent pozitive, pot fi apreciate doar în comparație, iar aici situația apare

într-o lumină mult mai palidă. Astfel, în gubernia învecinată Podolia (comparabilă cu Basarabia la suprafață și numărul de locuitori), în anul 1889 erau înregistrate 4.049 de fabrici și uzine, la care activau 23.780 de muncitori, iar volumul producției industriale se ridica la circa 26 milioane ruble. Astfel, gubernia Podolia devansa Basarabia de cinci ori la numărul de fabrici, de peste șapte ori – la numărul de muncitori, și de circa 26 de ori – la volumul producției industriale, dacă judecăm după datele Tabelului 1. În cealaltă gubernie învecinată, Herson, conform datelor din 1891, doar producția celor 486 de fabrici și uzine mari, cu un volum de producție mai mare de 100.000 ruble anual, alcătuia 81.618.000 ruble, adică depășea de peste 80 de ori pe cea a tuturor întreprinderilor industriale din Basarabia [16, p. 1004, 1563].

Tabel 1. Numărul întreprinderilor industriale, a muncitorilor angajați și volumul valoric al producției industriale în Basarabia (1894).

Județul	În mediul urban						În mediul rural						Total					
	Uzine și fabrici		Volumul producției		Muncitori		Uzine și fabrici		Volumul producției		Muncitori		Uzine și fabrici		Volumul producției		Muncitori	
	Nr.	În %	Mii ruble	În %	Nr.	În %	Nr.	%	Mii ruble	În %	Nr.	În %	Nr.	În %	Mii ruble	În %	Nr.	În %
Chișinău	36	48,6	404,8	96,2	520	74,3	38	51,4	16,2	3,8	180	25,7	74	9,3	421	42,0	700	21,3
Orhei	17	6,5	4,3	2,7	23	5,8	243	93,5	156,6	97,3	376	94,2	260	32,7	160,9	16,1	399	12,1
Bălți	10	28,6	3,1	31,3	25	27,8	25	71,4	6,8	68,7	65	72,2	35	4,4	9,9	1,0	90	2,7
Soroca	8	10,8	1,5	1,6	12	6,8	66	89,2	93,1	98,4	164	93,2	74	9,3	94,6	9,4	176	5,4
Hotin	12	9,9	3,8	17,0	21	7,9	109	90,1	18,6	83,0	244	92,1	121	15,2	22,4	2,2	265	8,1
Bender	6	10,2	1,6	13,0	11	8,1	53	89,8	10,7	87,0	124	91,9	59	7,4	12,3	1,2	135	4,1
Akkerman	10	9,3	34,5	54,5	39	6,1	97	90,7	28,8	45,5	596	93,9	107	13,5	63,3	6,3	635	19,3
Ismail	17	26,6	22,2	10,2	120	13,6	47	73,4	194,8	89,8	764	86,4	64	8,1	217	21,7	884	26,9

Sursa: 16, p. 39.

Pentru a susține necesitățile industriei se dezvoltă învățământul tehnic, în anii '90 în Basarabia funcționând 7 clase de meserii (Văsieni, Taraclia, Volontirovca, Cinișeuți, Cuhurești, Râșcani, Clișcăuți), care formau specialiști în special pentru mediul rural. Formarea specialiștilor continua să se realizeze și în cadrul breslelor meșteșugărești, care ocupau încă o pondere importantă în economie. La 1861 în provincie erau înregistrați 5.605 meșteșugari, dintre care 2.732 de meșteri, 2.140 calfe și 733 de ucenici. După calculul nostru, bazat pe datele prezentate în aceeași sursă, cei mai mulți meșteșugari erau angajați în cele 24 bresle producătoare de mărfuri de uz gospodăresc – 2.217 (39,5%), urmat de cele de 9 bresle de producere a

îmbrăcămintei și încălțămintei – 2.171 (38,7%) și 6 bresle ale producătorilor alimentari – 522 (9,3%). În celelalte 15 bresle (care se ocupau în special cu prestarea diferitor servicii) erau antrenați 695 de meșteșugari (12,4%). Numărul meșteșugarilor a crescut de la 8,1 mii în 1861 la 21,3 mii de persoane în 1897. A crescut substanțial și numărul muncitorilor în atelierele manufacturiere și meșteșugărești: de la 706 în 1876 la 1041 în 1899. În aceeași perioadă a crescut și numărul întreprinderilor de acest gen, de la 96 la 190, iar volumul producției acestora de la 242 mii ruble la 1,3 milioane ruble. Sistemul de bresle a continuat să funcționeze în Basarabia chiar și la sfârșitul secolului al XIX-lea, însă doar în orașele Chișinău, Akkerman și Hotin, în Bender activau cârmuiri simple de breaslă, iar în celelalte orașe și târguri, chiar și în Orhei, producția în cadrul breslelor conducându-se după legislația rurală. Centrul producției de breaslă era orașul Chișinău, unde activau 9 bresle veșnice și 23 temporare. Cele 9 bresle veșnice adunau 3.115 de meșteri, încadrați în tagma socială a târgoveților, iar cele temporare – 2.410, precum și 4.649 de calfe și ucenici. În cadrul unor bresle au apărut chiar arteluri, pentru o organizare mai eficientă a muncii. Meșteșugurile casnice tradiționale, precum țeserea covoarelor, se restrâng treptat [4, p. 58-63; 5, p. 40, 44-46, 49; 17, p. 19-20].

La începutul secolului al XX-lea, prelucrarea producției agricole continua a fi principala ramură industrială, fiind reprezentată în special de uzine și fabrici de producere a vinului, băuturilor alcoolice și făinii. Industria alimentară era reprezentată la începutul anului 1901 de o uzină de producere a zahărului de la Zarojeni, jud. Hotin, o fabrică de producere a pastelor, 22 de producere a uleiului vegetal, două de producere a seului, una de producere a intestinelor de animale pentru mezeluri, 17 de prelucrare a peștelui, 7 de producere a rachiului, 4 fabrici de producere a berii. În gubernie mai funcționau 8.510 mori, inclusiv 432 pe aburi, iar în jud. Bălți funcționa o fabrică experimentală de producere a melasei din porumb. Industria nealimentară era reprezentată de 10 fabrici de prelucrare a lemnului, 1 de producere a butoaielor, 15 de producere a lumânărilor, 12 de producere a săpunului, 8 de prelucrare a pieilor, 1 de prelucrare a sării, 7 fabrici de prelucrare a tutunului, 6 fabrici de fabricare a cerii, 3 de producere a varului tartric, două de producere a fontei, 3 de vopsire, una de spălare a lânii de oaie, 4 de producere a frânghiilor, 42 de producere a cărămizii și țiglei, 2 de producere a teracotei și câte una de producere a ceramicii, de extragere a pietrei, de apă minerală [18, p. 53].

În Basarabia funcționau la 1900 în total 1.162 fabrici și uzine, la care activau 5.983 de muncitori, adică în medie fiecare unitate de producție industrială avea cinci muncitori. Producția anuală a acestora se ridica la 2,550,556 ruble, ce ar alcătui circa 2.194 de ruble per unitate. Spre comparație, în gubernia Herson, populația căreia depășea pe cea a Basarabiei doar de 1,4 ori (2,73 și 1,93 milioane respectiv), funcționau în anul 1900 – 17.219 fabrici și uzine, adică de aproape 15 ori mai multe. La acestea activau 60.191 muncitori, iar volumul producției alcătua 100,326,345 ruble, ceea ar reprezenta un decalaj de respectiv 10 și 39,3 ori. În cealaltă gubernie megieșă – Podolia, a cărei populație era de 3,03 milioane de locuitori, dar a cărei suprafață era chiar puțin mai mică decât a Basarabiei, activau 5.233 de fabrici și uzine, adică de 3,5 ori mai multe. Numărul muncitorilor acestora se ridica la 32.183, iar a producției – la 41.406.277 ruble, adică de respectiv de 5,4 și 16,2 ori mai mult decât în Basarabia [15, p. 43-45, 1345-1347, 2091-2093]. Comparativ cu deceniile anterioare era totuși un progres, dar decalajul comparativ cu teritoriile din vecinătate era încă imens.

Insuficiența capacităților industriale proprii făceau ca producția agricolă din Basarabia să devină tot mai solicitată la întreprinderile industriale din guberniile de peste Nistru. Spre exemplu, sfecla de zahăr cultivată pe proprietățile particulare din dreapta Nistrului erau livrate drept materie primă pentru fabricile din Râbnița, Noskivți, Braiiliv, Bar, Vișceolcedaiiv, Hnivan, Zalivănșciîna și altele. În anul 1901, în condițiile recoltei proaste în gubernia Podolia, doar datorită livrărilor de sfeclă din Basarabia, fabricile respective au putut funcționa. Singurul impediment îl constituia costul înalt ale transportării, dar dezvoltarea căilor ferate treptat va diminua importanța acestuia. În ceea ce privește fabrica de zahăr de la Zarojeni, producția acesteia a constituit în perioada de referință în jurul a 90 mii de puduri de zahăr și 35 mii puduri de sirop [5, p. 11, 61-62].

În marea lor majoritate întreprinderile industriale din gubernie erau foarte mici, de nivelul unor ateliere meșteșugărești, iar clasificarea lor oficială drept fabrici și uzine corespundea unei rigori simple – folosirea în procesul de producție a motorului pe aburi. Analizând certificatele de funcționare a acestor întreprinderi pentru anul 1901, constatăm, de altfel, că fusese eliberate doar 2 certificate de categoria a III-a (200-500

de muncitori), 33 de categoria a IV-a (50-200 muncitori), 100 – de categoria a V (15-50 muncitori), 169 de categoria a VI-a (9-15 muncitori) sau în total 304. De asemenea, fusese eliberate pentru întreprinderi mici, de mărimea atelierelor meșteșugărești, – 186 certificate de categoria VII, 468 de categoria a VIII-a și 49 bilete gratuite, sau în total – 703 certificate și bilete [5, Приложение № 11; 10, p. 218].

La începutul deceniului doi, decalajul față de guberniile vecine la capitolul dezvoltării industriale a continuat să se reducă, însă cu pași foarte mărunți și cu fluctuații substanțiale. În anul 1911 în Basarabia după numărul de certificate de funcționare eliberate, industria locală se reprezenta în următorul mod: certificate de categoria a III-a – 7, de categoria a IV-a – 33, de categoria a V – 60, iar a VI-a – 186, sau în total 286, fără a include întreprinderile mici de categoria VII-VIII. Venitul total al acestor întreprinderi a alcătuit suma de 679.000 ruble, la un volum al producției de 8.732.000 ruble sau în medie 30.531 ruble per unitate [19, p. 26]. Spre comparație, doar în orașul Odesa funcționau în acel an 494 întreprinderi industriale (de categoriile I-VI) sau cu 208 mai mult, iar volumul producției acestora (cca. 92 milioane ruble), îl depășea de 10,5 ori pe al celor din întreaga Basarabie [20, p. 117].

Pe parcursul anului 1912 în gubernie au fost eliberate și mai puține certificate pentru întreprinderi industriale – doar 165, inclusiv 6 de categoria a III, 42 de categoria a IV-a, 92 – de categoria a V, 25 – de categoria a VI-a. Numărul întreprinderilor industriale III-VI a scăzut practic de două ori. Întreprinderi industriale de categoriile superioare, cu peste 500 de muncitori lipseau în continuare, fapt ce nu ne permite să vorbim nici despre o concentrare a capitalului în sfera industrială, caracteristică perioadei de referință. În schimb numărul atelierelor meșteșugărești față de anul 1901 a crescut de peste două ori, fiind eliberate 1.993 certificate, inclusiv 509 – de categoria a VII și 1.484 – de categoria a VIII, precum și 67 de bilete gratuite. Statisticile indică că, în plus, cu meșteșugurile casnice se ocupau 15-20 mii de persoane [21, p. 62].

Concluzii

Ca urmare, concluzionăm că întreprinderile industriale din Basarabia au cunoscut în anii '60-'90, comparativ cu perioada anterioară, o anumită dezvoltare, care însă nu a fost suficientă pentru a face față cererii existente pe piața internă și capacităților de producție agricolă a guberniei. Astfel, cantități enorme de producție agricolă autohtonă devin sursă de materie primă pentru întreprinderile din afara guberniei, populația acesteia aprovizionându-se cu produse industriale finite din guberniile interne ruse și de peste hotarele imperiului. La începutul secolului al XIX-lea ramura industrială din Basarabia înregistrează, formal, anumite progrese, care totuși erau insuficiente pentru a reduce decalajul de dezvoltare față de regiunile învecinate. Dezvoltarea industriei este într-o întârziere cronică, din cauza lipsei de capital și a concurenței producătorilor din guberniile învecinate. Investițiile private sunt puține și vin cu precădere de la investitori din afara imperiului. În schimb, Basarabia devine o sursă de materie primă ieftină pentru fabricile și uzinele din guberniile de peste Nistru, provocând falimentul oricăror antreprize locale.

Dezvoltarea industrială, cu ritmurile modeste arătate, nu era totodată generată de politicile imperiale ruse din domeniu. Mai degrabă ele reflectau gradul de integrare a regiunii în economia europeană și modernizarea instituțională generată de acest proces. În virtutea lipsei sprijinului din partea statului rus, decalajele față de ritmul și exigențele vest-europene ale procesului de producție au continuat să se acumuleze, contribuind la aprofundarea caracterului periferic al economiei provinciei atât în cadrul Imperiului Rus, cât și la nivel european.

Referințe:

1. EMILCIUC, A. *Basarabia în procesul de integrare a Imperiului Rus în sistemul comerțului european (1812 – anii '60 ai sec. al XIX-lea)* – Chișinău: Lexon-Prim, 2021, 756 p.: tab. ISBN 978-9975-3291-7-0
2. ПИЛЯЕВА, В. *История таможенного дела и таможенной политики России*, Москва: Автор, 2012, 300 с.
3. ЖУКОВ, В. И. *Города Бессарабии 1861-1900 годов. Очерки социально-экономического развития*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1975, 292 с.
4. *Памятная книжка Бессарабской Области на 1862 год*, Кишинев, 1862, Отд. 2, *Статистическое обозрение Бессарабской Области*, 272 с.

5. *Обзор Бессарабской Губернии за 1901 год*, Кишинев, 1902, 286 с.
6. ГРОССУЛ Я. С., БУДАК И. Г. *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861-1905)*, Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1972, 604 с.
7. *Обзор Бессарабской Губернии за 1871 год*, Кишинев, 1872, 32 с.
8. *Обзор Бессарабской Губернии за 1900 год*, Кишинев, 1901, 224 с.
9. *Обзор Бессарабской Губернии за 1886 год*, Кишинев, 1887, 42 с.
10. БЕРГ, Л. С. *Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство*, Петроград, 1918, 244 с.
11. *Обзор Бессарабской Губернии за 1870 год*, Кишинев, 1871, 56 с.
12. *Обзор Бессарабской Губернии за 1874 год*, Кишинев, 1875, 30 с.
13. *Собрание узаконений и распоряжений Правительства*, 1890, СПб., 1891, 3110 с.
14. *Обзор Бессарабской Губернии за 1894 год*, Кишинев, 1895, с. 11.
15. *Адрес-календарь Российской Империи, Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администраций*, СПб, 1902, 1156 с.
16. *Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администраций*, том. I, СПб, 1895, отд. 2 *Статистико-экономическое описание Российской Империи. Торгово-промышленный адрес-календарь России*, 2320 с.
17. *Обзор Бессарабской Губернии за 1892 год*, Кишинев, 1893, 70 с.
18. *Бессарабия. Графический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник*. / Под ред. П.А. Крушевана, Москва, 1903, 520 с.
19. *Обзор Бессарабской Губернии за 1911 год*, Кишинев, 1912, 190 с.
20. *Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1911 год*, Херсон, 1913, 330 с.
21. *Обзор Бессарабской Губернии за 1912 год*, Кишинев, 1913, 304 с.

Notă: Articol elaborat în cadrul Proiectului 20.80009.0807.36 „Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteze, studii, documente și materiale didactice”. Partea I.

Date despre autor:

Andrei EMILCIUC, Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova.

E-mail: emilan@live.com

ORCID: 0000-0003-0634-5002

Prezentat la 04.12.2023